

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.29>

ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ

Колб С.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права Волинського інституту
імені В'ячеслава Липинського ПрАТ «ВНЗ МАУП»,
адвокат АО «Бона Фіде»
e-mail: Kolbserhii86@gmail.com*

Пирога І.С.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
e-mail: maksa7@meta.ua*

Колб О.С., Пирога І.С. Інформаційні права людини в цифровому просторі.

Вказується, цифровізація суттєво трансформувала не лише повсякденні практики та структуру суспільних відносин, а й висунула перед органами державної влади вимогу здійснення відповідних змін у механізмах управління та регулювання взаємодії між членами суспільства. Попри зростання актуальності проблематики прав людини в цифровому середовищі, інститут прав людини не втратив своєї фундаментальної ролі та продовжує залишатися ключовим елементом правової системи.

У статті проведено аналіз сучасних підходів в юридичній літературі щодо еволюції ключових понять інформаційного права, прав людини на доступ до інформації, тенденцій щодо правового регулювання інформації, захисту інформаційних прав та інформаційної безпеки.

Важливою віхою у розвитку інституту прав людини є прийняття Загальної декларації прав людини, де вперше в історії були комплексно закріплені основні права та свободи людини з урахуванням природних, політичних та соціальних потреб та інтересів особистості (індивіда).

Саме ухваленням цього документа було оголошено, що людина, її фундаментальні права та свободи є головною цінністю. Світова спільнота прагнула охопити всі можливі сфери суспільних відносин (публічні та приватні), які необхідні людині для нормальної життєдіяльності, закріпивши основні права та свободи.

Не можна заперечувати значущість цього міжнародно-правового акту для «людської сім'ї» та кожного індивіда, але водночас можна констатувати, що, прийнятий три чверті століття тому, цей документ не відображає повною мірою дійсності сьогодення, не враховує динаміки розвитку суспільних відносин, зокрема не визначає права людини в інформаційному суспільстві, що формується, в цифровому просторі. Адже змінюється навіть підхід до індивідуалізації та ідентифікації самої людини, з'являються цифрові профілі громадян, оформлюються цифрові паспорти та інші документи, крім цього, з'являються «кіберлюди» – фізичні особи з вживленими підшкірними мікрочіпами (капсулами) з технологіями NFC (Near Field Communication), що містять інформацію, зокрема, про персональні та банківські дані.

Ключові слова: інформація; право на інформацію; право на доступ в інтернет, цифрові права, інформаційне суспільство, кібербезпека, цифрова зрілість, міжнародні нормативні правові акти.

Kolb O.S., Pyroha I.S. Human information rights in the digital space.

It is noted that digitalization has significantly transformed not only everyday practices and the structure of social relations but also posed a demand for public authorities to implement corresponding changes in the mechanisms of governance and regulation of interactions among members of society.

Despite the growing relevance of human rights issues in the digital environment, the institution of human rights has not lost its fundamental role and continues to be a key element of the legal system.

The article analyzes modern approaches in legal literature regarding the evolution of key concepts of information law, human rights to access information, trends in legal regulation of information, protection of information rights and information security.

An important milestone in the development of the institution of human rights is the adoption of the Universal Declaration of Human Rights, where for the first time in history, fundamental human rights and freedoms were comprehensively enshrined, taking into account the natural, political and social needs and interests of the individual (Individual).

It was with the adoption of this document that it was declared that a person, his fundamental rights and freedoms are the main value. The world community sought to cover all possible spheres of social relations (public and private) that a person needs for normal life, enshrining fundamental rights and freedoms.

The significance of this international legal act for the «human family» and each individual cannot be denied, but at the same time it can be stated that, adopted three quarters of a century ago, this document does not fully reflect the reality of the present, does not take into account the dynamics of the development of social relations, in particular, does not define human rights in the emerging information society, in the digital space. After all, even the approach to individualization and identification of the person himself is changing, digital profiles of citizens appear, digital passports and other documents are issued, moreover, «cyber people» appear – individuals with implanted subcutaneous microchips (capsules) with NFC (Near Field Communication) technologies, containing information, in particular, about personal and banking data.

Key words: information; right to information; right to access the Internet, digital rights, information society, cybersecurity, digital maturity, international regulatory legal acts.

Постановка проблеми: Очевидно, що «настав час конкретизувати права і свободи людини і громадянина стосовно цифрової реальності» Цифровий простір – це середовище для нової соціальної організації людей, що називається інформаційним суспільством, заснованою на трансфер інформації [1].

Діджиталізація не тільки змінила повсякденне життя та формат суспільних відносин, але й зажадала від влади відповідних перетворень у сфері управління суспільством і регулюванні відносин між його членами. Хоча питання прав людини в цифровому просторі набуло особливої актуальності, інститут прав людини, як і раніше, не втратив своєї значимості. Важко погодитися з думкою про те, що «Конкретизуються права людини, що створює ілюзію виникнення нового виду прав «цифрових»» [2]. Адже сьогодні цифровий світ – це реальність, хоч і віртуальна, і, відповідно, права людини в цьому світі не ілюзія, а нова об'єктивна дійсність.

На всіх етапах становлення цивілізації права людини знаходилися в залежності від державних, релігійних та філософських поглядів, а об'єктивна реальність така, що нині формування прав людини здійснюють безпосередній вплив на інформаційно-комунікаційні технології. Технічні інновації (комп'ютер, програмне забезпечення, штучний інтелект, нейронна мережа та ін.) вклинюються в суспільні відносини, викликаючи занепокоєність про юридичну захищеність людини в новому для неї світі – цифровому просторі. Закріплення певного соціально-правового статусу та надання гарантій вимагають необхідного правового регулювання, з урахуванням історично сформованих концепцій прав людини.

Стан опрацювання проблеми. Окремі аспекти формування особливостей забезпечення прав людини в умовах цифрової трансформації досліджували науковці-правознавці: О. Гиляка, О. Гришко, Н. Мушак, О. Петришин, Ю. Разметаєва, М. Тиріна, М. Хаустова, Ф. Шульженко та інші. Проте на сьогодні залишається чимало нез'ясованих аспектів, які вимагають комплексного підходу з боку законодавців, правозахисників, компаній та громадян для забезпечення поваги до прав людини та основних свобод у цифрову епоху.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити проблеми прав людини щодо захисту цифрових прав та визначити перспективи їх вирішення, враховуючи особливості правового регулювання та юридичної практики.

Виклад основного матеріалу. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій призвів до появи нових практик, що тягнуть перегляд нормативних стандартів із обов'язковим дотриманням

загальновизнаних норм і принципів міжнародної системи прав людини. Цифрова трансформація повинна ґрунтуватися на принципі максимізації права і свободи людини, тоді як сучасний стан інституту прав людини на міжнародному і національному рівнях ще не зовсім відповідає формату суспільних відносин, які складаються в цифровому середовищі. Піддана диверсифікації усталена доктрина поділу прав і свобод людини на три покоління: цивільні та політичні права, так звані права свободи; соціальні та культурні права, так звані права рівності, та колективні права, так звані права солідарності. Історично сформовані покоління прав знаходяться у взаємозв'язку, взаємозалежності та неподільності. Вони знайшли закріплення в кінці першої половини минулого сторіччя у Загальній декларації прав людини [3].

Переважно інформаційні права (у деяких джерелах – «цифрові права» або «кіберправа») відносять до прав другого покоління. Деякі представники сучасної концепції прав людини вважають інформаційні права правами та свободами третього покоління, що є не тільки результатом міжнародного розуміння глобальних викликів і погроз, але і відповідною реакцією з боку держав і світового співтовариства за допомогою нормотворчості та правозастосування [4]. Втім, на сьогоднішньому етапі розвитку новітніх цифрових технологій інформаційні права розглядають у системі прав четвертого покоління прав людини, що складається з розширеного та доповненого списку першого, другого і третього поколінь, що стосуються цифрового контексту [5].

Вбачається більш правильною позиція авторів, які відносять інформаційні права людини до четвертого покоління, оскільки інформаційні права людини сьогодні доповнюють абсолютно нові правові явища, які водночас охоплюють всі традиційні сфери діяльності: політичну (наприклад, електронні вибори та ін.), економічну (наприклад, електронні закупівлі та розрахунки та ін.), соціальну (наприклад, електронні державні та муніципальні послуги та ін.), культурну (наприклад, електронні бібліотеки, віртуальні екскурсії та ін.). Цифрове середовище змінило людину, її можливості. Перш за все інформаційними правами в інституті прав людини, що застосовуються в епоху цифрових технологій, вважають доступ до всесвітньої мережі Інтернет, публічних та приватних електронних ресурсів, які забезпечують кібербезпеку, конфіденційність приватного життя в цифровому просторі, захист персональних даних і т.д.

Можна стверджувати, що інформаційні (цифрові, кібер-) права – це розширення прав людини, сформульованих у Загальній Декларації прав людини, тому правильніше їх вважати правами нового покоління.

Визнання інформаційних прав людини знайшло відображення у багатьох міжнародно-правових актах, у тому числі і до прийняття Загальної декларації прав людини. Так, зустрічаються згадки про право на доступ, пошук та передачу інформації у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1946 р. A/RES/59 «Про скликання міжнародної конференції з питання про свободу інформації», у якій зазначалося, що «свобода інформації є фундаментальним правом людини і представляє собою стандарт свободи» [6]. Зокрема, цей міжнародно-правовий документ містив такі положення:

- «...свобода інформації передбачає право повсюдно і безперешкодно збирати, передавати та опубліковувати інформаційні відомості. Внаслідок цього вона є основною передумовою для будь-якої серйозної спроби сприяти досягненню миру та світового прогресу;
- свобода інформації, безумовно, вимагає від тих, хто користується її привілеями, бажання та вміння не зловживати ними. Основним принципом її є моральне зобов'язання намагання прагнути до виявлення об'єктивних фактів та до поширення інформації без злісних намірів;
- взаєморозуміння та співробітництво між народами неможливо за відсутності пильної та здорової світової суспільної думки, яка, у свою чергу, цілком залежить від свободи інформації...» [7].

У статті 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. з'явилося уточнення, що ці свободи відносяться до будь-якого роду інформації, ідей і способів їх розповсюдження [8].

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 1990 р. A/RES/45/76 «Питання щодо інформації» підтвердила прихильність світової спільноти до принципів вільного доступу до різних джерел інформації та інформаційно-комунікаційних технологій, «розвиток яких є невідворотнім процесом» [9].

Окінавською хартією глобального інформаційного товариства 2000 р. визначено завдання оптимізації глобальних мереж для безперешкодного доступу, боротьби зі зловживаннями в Інтернеті, що підривають його цілісність, скорочення цифрового розриву серед держав та ін. [10].

У цьому особливе значення мають стратегічні положення, сформульовані в Декларації принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті» 2003 року, де зазначається, що «кожний міг би створювати інформацію та знання, мати до них доступ, користуватися та обмінюватись ними, щоб дати окремим особам, громадам і народам можливість повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи своєму сталому розвитку і підвищуючи якість свого життя на основі цілей і принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй, дотримуючись їх у повному обсязі, та підтримуючи Загальну декларацію прав людини» [11]. У ній ставиться завдання побудови інформаційного суспільства, відкритого всім, оскільки:

- інформація є суспільним благом і як така повинна бути легкодоступною в інтересах розвитку інформаційного суспільства та захищена від незаконного присвоєння;
- надання можливості кожному мати доступ до інформації, ідей та знань і робити в ці галузі свій внесок є необхідним елементом відкритого для всіх інформаційного суспільства;

Спільне використання знань у цілях розвитку може сприяти усуненню бар'єрів на шляху досягнення рівноправного доступу до інформації для здійснення діяльності в галузі економіки, в соціальній сфері, політиці, охороні здоров'я, культурі, освіті та науці, а також спрощення доступу до інформації, що є публічним надбанням, у тому числі шляхом забезпечення універсального дизайну та використання відповідних технологій, які полегшують доступ [11].

Крім того, Рада ООН з прав людини в 2011 р. підтвердила, що доступ до Інтернету повинен стати фундаментальним правом людини, оскільки, на відміну від будь-якого іншого середовища, Інтернет дозволяє миттєво шукати, отримувати та розповсюджувати інформацію будь-якого роду, минаючи національні кордони, а також стимулює політичний, економічний, соціальний розвиток та сприяє прогресу людства в цілому [12].

Цифрові права є гарантією захищеності та стабільності людини в цифровому світі. Звісно ж, що інформаційне право – це комплексне поняття, яке можна визначити через окремі права (правомочності) як на власні дії, так і на відповідну поведінку зобов'язаних осіб та правомочності на захист: право на вільний доступ до Інтернету (тобто незалежно від географічного положення у світі, соціального статусу, матеріального становища або стану здоров'я); право на свободу вираження поглядів; право на недоторканність приватного життя у цифровому просторі (включаючи захист персональних даних); право на участь в онлайн-спільнотах (віртуальних); право на комунікацію; право на виготовлення різного роду контенту; право на отримання достовірної інформації; право на відкрите та інклюзивне управління мережею; право на захист від зловживань штучним інтелектом та нейротехнологіями, а також право на захист від кібершахрайств та інших злочинів у мережі Інтернет та ін.

Набір правочинів, які становлять інформаційне право, складно подати у вигляді вичерпного переліку. Цифровий простір – безпрецедентна реальність для людства, і сформоване інформаційне суспільство обирає інший формат відносин для людей. Вже ні в кого не викликає сумніву те, що діджиталізація всіх сфер життєдіяльності (економіки, сектору державного та муніципального управління, соціального середовища, культури і т. п.), яка викликана постійним використанням різних технологій, обумовлює необхідність трансформації права та правової системи.

Юридичні механізми для реалізації інформаційних прав людини різноманітні: забезпечення доступу до загальної інформації користувачам, у тому числі публічно-правового характеру; кодований захист персональних даних та комерційних відомостей; здійснення політики недопущення тотальної перевірки та отримання приватної інформації (електронна пошта, соціальні мережі), виключення складають тільки з міркувань національної безпеки; вільна участь в освітньому контенті; протидія щодо небажаних листів у комерційних цілях (спам); боротьба з кіберзлочинністю тощо [13].

У сучасному світі традиційні правові категорії та правові явища потребують переосмислення. «Інформаційне право» як поняття, тотожне «цифровому праву», «кіберправу», стало застосовуватися нещодавно. Водночас слід зазначити, що «інформаційне право» – це ширше поняття ніж «право на інформацію», оскільки є лише одним із правочинів сучасного інформаційного права.

Множинність офіційних і доктринальних підходів до визначення правової категорії «інформація» дозволяє зробити висновок, що вона знаходиться на стадії формування, але зі своєю внутрішньою структурою, що відрізняється декількома ознаками:

- значимість, наявність значення та сенсу відомостей (даних), перш за все, з точки зору юридичних наслідків;

- дійсність (достовірність), відповідність відомостей (даних) істині, їх неспростовність;
- корисність, цінність даних (відомостей) як нематеріального блага [14].

Відомо, що з огляду на багатоаспектність поняття «інформація» не можна сформулювати універсальне визначення, яке відрізнялося б простотою застосування на практиці і при цьому відображало особливості окремих об'єктів права, які є за своєю суттю інформацією. Та обставина, що офіційно «інформація» описана через синоніми (відомості, дані), оцінюємо позитивно, оскільки слова-синоніми необов'язково є тотожними, але можуть бути близькими за значенням.

Висновки. Інформаційне суспільство знаменує собою важливу епоху (інформаційну епоху) історії людства. Слід усвідомлювати, що нині цифрова трансформація всіх сфер життєдіяльності людей не є однорідною за своєю природою через географічні, політичні, економічні, культурні, соціальні і навіть вікові фактори. Права людини повинні реалізовуватись та забезпечуватись в умовах диджиталізації з тією ж ефективністю, що і за її межами, але з урахуванням особливих характеристик цифрового світу.

Незважаючи на внутрішні розбіжності щодо окремих питань співіснування, світове співтовариство стурбоване станом сучасного інституту прав людини. Очевидно, що потрібні додаткові гарантії стабільності та захищеності людини в новому для неї середовищі – в цифровому просторі. Інформаційні права, які торкаються всіх видів суспільних відносин, мають знайти своє відображення у міжнародно-правових актах, оскільки:

- інформація є спільним благом, доступним в інтересах розвитку інформаційного суспільства, що має гарантувати його захист від будь-яких протиправних посягань;
- людина повинна мати можливість безперешкодно збирати, передавати та публікувати інформацію, яка не порушує суспільну (національну) безпеку і відповідає загальноприйнятим морально-етичним нормам;
- інформація, що надається державними або міжнародними органами, має бути повною, актуальною, вірною та підготовленою до використання;
- правовою підставою для обмеження інформаційного права людини є повага до прав і свобод інших осіб, приватного життя, а також захисту персональних даних;
- використання глобальної мережі Інтернет людиною не повинно мати обмеження з географічних, матеріальних чи інших мотивів;
- у цифровому світі має забезпечуватись право на інформацію в режимі як офлайн, так і онлайн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ігнатов В.П. Цифрові права людини в контексті інформаційно-комунікаційних технологій. Київ, 2019. 256 с.
2. Коваленко О.С. Права людини в інтернет-просторі: проблеми та перспективи. Львів, 2020. 129 с.
3. Загальна декларація прав людини (прийнята Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 217 А (III)). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
4. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Заборовський В.В. Штучний інтелект та авторські і суміжні права. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2023. Випуск 76(2). Ч. 2. С. 299–304.
5. Верлос Н.В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 129–133.
6. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 1946 р. A/RES/59 URL: <https://medialaw.asia/document/-430>.
7. Резолюція 1-ї сесії (1946 г.) A/RES/59 (I) URL: [https://docs.un.org/ru/A/RES/59\(I\)](https://docs.un.org/ru/A/RES/59(I)).
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (прийнятий Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 16.12.1966 (2200 А (XXI))). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
9. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 1990 р. A/RES/45/76 «Питання щодо інформації». URL: <https://docs.un.org/ru/A/RES/45/76>
10. Окінавська хартія глобального інформаційного товариства 2000 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU00269>.
11. Declaration of Principles building the information society: a global challenge in the new millennium S03-WSIS-DOC-0004!!PDF-E - PDF URL: <https://digitallibrary.un.org/record/533621?v=pdf>.

12. Інтернет повинен бути вільним, але використовуватися з обережністю: матеріали спеціального заходу в Женеві 9 грудня 2011 р. URL: <https://www.ohchr.org/ru/stories/2011/12/internet-must-be-free-handled-care>.
13. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 18.12.2013 A/RES/68/167 «Право на недоторканність особистого життя в цифровому столітті». URL: <https://docs.un.org/ru/A/RES/68/167>.
14. Шопіна І.М. Інформаційна безпека цифрової трансформації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (Серія юридична)*. 2023. Вип. 1. С. 28–35.